

A MODERNIZMUS KEZDETEI – KÖZÉP-EURÓPA ÉPÍTÉSZETÉBEN

Lengyel, cseh, szlovák és magyar építészeti írások a 19-20. század fordulójáról

(Részletek a fenti könyv – a kutatást vezette, a könyvet bevezette, szerkesztette Keserü Katalin (Ernst Múzeum 2005) – megjelenése kapcsán rendezett beszélgetésből, amelyre az Ernst Múzeumban került sor 2005 júniusában.)

Keserü Katalin: ... A könyvön sokat dolgoztunk a kilencvenes évek közepén, a krakkói Jagello Egyetem adjunktusa, a prágai Iparművészeti Egyetem dékánja, a pozsonyi Művészettörténeti Intézet igazgatója, és a mi Művészettörténeti Intézetünkől jómagam. Kutatásba fogtunk, szövegeket válogattunk az építőművészet, a képzőművészet és az iparművészet területéről, a 19. sz. végéről és a 20. sz. elejéről, amely korszak Közép-Európában a modernizmus születésének a korszaka volt. És azért gondoltunk arra, hogy az akkori szövegeket válogatjuk össze, hogy ne tartsuk homályban azt, hogy mi az, hogy modernizmus közép-európai szemszögből, s ne tartsuk homályban azt sem, hogy a modern gondolkodás nagyon sokféle volt. Nem az az egyféle, amit kikerekített végül a művészettörténet írás a 20. században. Összetett volt, és ennek az árnyalatait fedeztük föl a közép-európai országokban.

... Ez most az első kötet (az építészet), és gondolkozunk, hogy a következőnek (képzőművészet) a terheit egy lengyel kolléganőre testáljuk át, talán az iparművészeti kötetet a Prágai Intézet dékánjának a segítségével tudjuk megjelentetni.

... Hallgassuk meg, amit Vámosy Ferenc tanár úr, e téma legfőbb tudója fog mondani. Tanár úr kérem, dicsérje meg, legyen szíves, ezt a kötetet.

Vámosy Ferenc: Igyekezni fogok. De megfontoltam, hogy a hibákat is érdemes sorolni, ez önmagában érdekes és jó kaland lenne, itt azonban sokkal inkább az örömmel van helye. Hisz egy múzeumunk (Ernst Múzeum) egy másikkal (Magyar Építészeti Múzeum) és három külföldi intézménnyel (Jagello egyetem – Művészettörténeti Intézet, Krakkó; prágai Művészeti, Építészeti és Formatervezési Akadémia; pozsonyi Comenius Egyetem Művészettörténet Tanszék) együttműködve hoz létre köteteket, amelyek a művészettörténet tudományt szolgálják.

Egy ilyen közös munkának a megszervezése, a végig vitele, a pénzügyi fedezet biztosítása, kiharcolása, kiküzdése (négy támogatóval, a Kulturális Örökség Minisztériumától a Kulturális Alapprogramon keresztül a Pro Renovanda Cultura Hungariae Alapítványon át a Nemzetközi Visegrádi alapig) azt érzékelteti – én gondolkoztam ezen –, hogy két-három év munkája, és egy évtized eredménye, hogy egy olyan kötet áll előttünk, amelyik tartalmában jó és érdekes, formájában igazi építészeti könyv.

Az anyag időszaka – két évtizedet említ a szerkesztő asszony – 1890-1906/7-ig, vagyis az a korszak, amikor a modernizáció előjelei megjelennek. Akkor, amikor a modernizáció már jóval több, mint 100 éves. (És itt a címmel talán vitatkoznék, nem tudom, hogy nem kellene tennem.)

A modernizáció csodálatos jelensége. Lényegében esetleg valahol Amerika felfedezésétől, a hajók útra eredésétől, a világ megismerésétől kezdve, de mindenképpen a vaseszközöktől, a 17.-18. sz. váltásaitól lendül fel, és megkezdődik egy olyan 250 éves folyamat, ami az emberi életet, életformát, életminőséget, sőt minden életjelenséget befolyásol. Az egészségünk, a hosszú életkorunk stb. soroljam? És a húszszorosra duzzadt emberiség.

Valami olyasmi történik a modernizációval, ami véglegesen szakít a kézműipar 5-8-10 ezer évével, tehát valami olyasmivel szakít, mert szakíthat, a gépek, a vas, az új eszközök, a gyártási metodikák roppant folyamában, amit addig természetesen csináltak, és amit ez a modernizáció egyúttal lerombol. Szellemileg is lerombol, de megszüntet technológiailag, megszüntet életformában, városiasodási modellt teremt úgy, hogy a mai napig az urbanizáció tendenciája, az a legfontosabb világjelenség, ami mindent átalakít. Tehát nem egy izmusról van tulajdonképpen szó szerintem, hanem modernizációról és modernitásról. (Ennek ellenére azért nem vitatom a címet, mert itt ennek jó helye van, hiszen, ha a modernizációt tekintem, a széles áramlatot képviseli a kötet. Nemcsak nemzeti formáról, hanem hagyomány és korszerűségről vannak igen jelentős sorok és gondolatok.)

Maga a szerkesztő asszony kitűnő, nagy ívű előszavában, bevezetésében mutatja be azokat a gondolatokat, amik tulajdonképpen a kötet anyagából kigyűjtve a modernizáció szemléletének meggyőző első jelei. Ezek a változások hozzák létre ennek a könyvnek a problémavilágát, és ezt a problémavilágot mutatja be meggyőző mélységgel és érdekességgel ez a gyűjtemény.

Nos, maga a kötet arra épül, hogy a szomszédos környezetünkkel együtt vizsgálódjon. És ez rendkívül hasznos. 50 év alatt nem született valami hasonló könyv, ami a szomszéd országok párhuzamos történetével foglalkozva többféle konzekvenciához vezet, mint amennyit eddig tudtunk.

Mert azt tudjuk, hogy gazdaságilag mi nagyon jól álltunk a kiegyezés utáni évtizedekben. 1911-ben a monarchián belüli Magyarország, mert a nyugati gazdasági statisztikák is általában így említik, mondjuk a 100 munkásra jutó erőgépekben 1911-ben a 280 lóerős Egyesült Államok és a 159 lóerős Anglia után a 3. helyen van 148 lóerővel, aztán jött Németország és Franciaország. Vagy ha valaki pénzügyesként a pénzügyi gazdálkodást vizsgálja, akkor történészeink a második helyet jelzik, hogy a nemzetközi rangsor második helyre teszi pénzügyileg a magyar gazdaságot a belga után, a 910-es években. Olyan típusú mozgásról, fejlődésről van szó, amit 80-90 év alatt szinte elfelejtünk.

Nos, ezt azért említettem meg, mert a modernizáció, mint fejlődés, ebben a magyar urbanizáció, a magyar építészet átalakulása vitathatatlanul jó helyen áll. Komoly helyen áll Csehország is, ezt tükrözik a cseh cikkek, más kérdés, hogy rosszabb helyzetben vannak, mint mi. A cseh cikkekből az derül ki, hogy a Bécs és Berlin utálat rendkívül mély és általános, valahogy úgy, mint 48 előtt nálunk. És ez természetes, ha arra gondolunk, hogy ha a cseh világot sikerül bevonnai a monarchiába, akkor az ipar, kereskedelem, bányászat és a többi még erősebben prosperál, és kialakul valami olyan Közép-Európa, amivel a volt Habsburg birodalom magasabbra léphetett volna. Persze az is lehet, hogy a másik négy világelsőnek a korabeli gyűlölete ezzel csak fokozódott volna. Hiszen nem véletlenül robbant ki az első világháború, nem volt véletlen mindaz, ami a kort lezárta, hogy egy új korszak kezdődjön.

Hogy ezt főlemlítsem, csak azért teszem, mert hozzátartozik a fejlődés világához, hozzá tartozik a fejlődés átalakulásához, különösen a 900-as évek első másfél évtizedében, mert története-

sen még kettő évtized sem adatott. A fejlődéseknek megfelelő világról van szó.

A bevezetés maga fölemlíti a legfontosabb elemzéseket, a cseh Schauernak, aki művészettörténész volt, vagy művészet elmélettel foglalkozó ember tulajdonképpen, a modern felé tett szellemi lépéseit, vagy Fülep Lajost, aki bizonyos szempontból háttér és kortárs, de még csak kezdő kortárs, hogy ő aztán pontot tudjon tenni a magyar nemzeti építészet és Lechner, az egyetemes és partikuláris problémára. Hogy valamiféle meggyőző és csodálatos megoldást említsék.

A lengyel fejezet az, amiben érdekes módon egyrészt a társadalmi problémák tükröződnek elsősorban, amik a lengyeleket sújtják, ne felejtjük el, húsz évvel vagyunk a lengyel egyesítés előtt. Addig hol orosz, hol habsburg, hol porosz uralom, hatalom. Valami kis szűk mag érezheti csak igazán a saját nemzete és a maga folytonosságát. Magától értetődő, hogy ezért a nemzeti törekvések is tulajdonképpen ott a legerősebbek, és a legerősebb a tiltakozás. Ezekben a cikkekben a német, a bécsi és a berlini irányultság ellen. Az bizony a kilencszázas évek első két évtizedében egy lengyel probléma még.

Ezek a lengyel kiragadott példák, én úgy érzem, hogy érdekesek és fontosak. Nagyszerű a rögzítése a gural építészetnek, a Zakopane környéki ácsmesterség tudásának. Erről is ír az a bizonyos Witkiewicz, aki lényegében a kornak az egyik legfontosabb jelenlévő alkotója, művésze mondhatnám. Aki ezt a kultúrát ugyanúgy tekinti, mint ahogy 1910 körül nálunk a körös-fői és a kalotaszegi világ jelent meg a magyar köztudatban, vagyis a művészeti köztudatban, mert a hangsúly ezen van. Amiben fölismertek bizonyos olyan jegyeket, amiben továbblépni gondoltak. Ez a hasonlóság itt a Gural területen jelenik meg, Zakopane környékén. És az ácsmesterségnek, gondoljuk végig, kb. 6-8 ezer éve van Kelet-Európában és az északi területeken. Akár a finn példáról, akár másról beszélünk, egy roppant történeti folytonosság, ahol a 12-13. században már megjelenik a faragásokon is a díszítés, és erősödik fel akkora, amit korunk időpontjának nevezhetünk.

A cseh anyagból az én számomra a legtöbbet nem a Schauer cikk mond, ami korai és nagyon fontos, elismerem, hanem Mádl két írása, amit kitűnőnek találok. Ami mutatja a kor építészet szemléletét, tehát nemcsak azt, hogy nemzeti törekvések vannak, hogy a népi építészet, ahogyan Kóséknál, a lengyel világ számára is kiindulás, de bizonyos szempontból a cseh világ számára is, hanem a korszerűségért folytatott küzdelmet. Az a legfontosabb motiváció és hajtóerő, ami ezt a cseh időszakot jellemzi. Ez természetesen annyit jelent, hogy Bécstől való távolságtartás. De Mádlnál ez is nagyon szimpatikusan jelenik meg. Mert ő itt nem Wagnert pocskondiázza, hanem bizonyos kritikával tart tőle távolságot, jelzi és kijelenti, hogy tulajdonképpen más úton kívánnak járni. És amennyiben „az érkező művészetről” beszél, mondhatnánk, hogy ez az érkező művészet a külföldi hatás. És a kultúrák közötti külföldi hatás egy nagyszerű dolog. A kultúra saját mozgását élénkíti.

Jó érzés tudni, hogy mennyire fontos folyamatokról van itt szó. Az érkezőben azonban én a jövőbe utalást is látom. Amiből – tetszik, nem tetszik – a modernizáció és a modernitás megvalósuló tendenciáiból kibontakozik valami. Ebben jelen van eléggé keményen a hagyomány, de mégis valami más is kell.

Azt mondja, „Ha valóban büszkék vagyunk apáink hagyatékára, amit mindenek felett szeretünk, és amit a külföldi iri-

gyel tőlünk, kimondottan bűn lenne az elmúlt idők tanúi mellé importált, idegen művészetet telepíteni. (Ez még az Otto Wagner kritikához tartozik.) Az a művészet, ami nem a mi talajunkból nő ki, sohasem lesz szívügyünk. Csak a tradíció talaján nőhet olyan oltvány, ami jó gyümölcsöt terem. Szellemi szegénységünket bizonyítaná, ha a gazdag múltú várost idegen stílus árasztaná el.” (És itt jön a konklúzió.) Ma már realistának nyilváníthatjuk azt az új építészetet, amely a támaszoknak, terhelésnek, azok különbözőségeinek, átmeneteinek, arányainak megfelelő, pontos művészi formát keres, takarékos, precíz és hangulatos díszítésében, a valóságos világból.”

A másik gondolat, amit még szeretnék itt Mádl *Korunk stílusa* cikkéből kiemelni, ez tulajdonképpen a következő rövid gondolat. „Nálunk viszont sokan olyan rövidlátóak, hogy azt képzelik, mindez (mármint az új jelenségek), csupán bécsi mozgalom, könnyű divat, amit nemzeti és hazafias kötelesség elutasítani.” (Ez egy kicsit a kritikáját is adja ennek a Bécs utálatnak.) „Mindemellett a bécsi modernizmus áll hozzánk a legközelebb, mind hatását, mind helyét tekintve...”

Ezért fogadom el a modernizmus kifejezést, hogy az a kor így nevezte a szándékait, a törekvéseit, azt a fogalmat teremtve meg, amit az elmúlt 40 év nagyon csúnyán használt ki. Mert volt nálunk minden, és a modernizmus pejoratív értelmét nem kell itt egymásnak hangsúlyoznunk.

Abban a korban azonban, a modernizmus, mint a korszerűség szinonimája szerepelt.

Az a másik gondolat, amit itt szeretnék kiemelni, és amit ő mond ki, feltételezem – nem tudom a professzor asszony utána nézett-e –, ő mond ki először, ebben a cikkanyagban biztosan, de abban a korban is: „Nem lényegtelen tehát, hogy a legeredetibb, legkiválóbb és legsajátosabb díszítő művészek éppen a festőműhelyekből kerültek ki. William Morris, Walter Crane, Henry van de Velde, Otto Eckmann, Bernhard Pankok és mások. Nem terhelte őket semmiféle történelmi ismeret arra vonatkozóan, hogy mikor mi történt az építészetben, nem súlykolták beléjük az egyik vagy másik művészeti stílus alá- vagy fölérendeltségét, munkájuk során nem ajánlották nekik egyik vagy másik stílus követését sem. Szabadabbak voltak, mint azok a művészek, ... (A szabadságkeresésnek, a 20. sz. elejének a hallatlan erős és mindenre kiterjedő, a nő szerepére, az életformára és minden másra kiterjedő szabadságkultusza ez.) akik építészeti akadémiákból kerültek ki, nem kellett leküzdeniük a beléjük csépelt tradíciót. Ehelyett gazdagabb, érzékenyebb és élénkebb színérzékkel, tónussal, kolorittal és színharmóniával rendelkeztek. Intuíció, spekuláció, fantázia és szorongásmentes logika segítségével (ez a modernizáció végső soron) alkotják meg a dekoráció és lakáskultúra minden egyes darabját, figyelembe véve a funkciót és az anyagot, az építőművészetnek e két lényeges elemét – melyet Semper oly erősen hangsúlyozott – s figyelembe véve a szerkezetet, amelyet viszont Violet-le-Duc emelt ki.”

Még egy olyan jelenség, amire itt fel kell figyelniünk Kotera kapcsán, hogy modern mozgalomnak tekinti az ő kis világukat, és ennek fogalmazza meg a téziseit.

1930-ban Budapesten rendezik meg a Világszövetség (ami akkor 30 éves, még a századelőn alakult) Építészeti Kongresszusát, ahol 1200 fő jelenik meg, a többség persze viszonylag konzervatív. Viszont huszonegynéhányan – a máshol összegyűltek – valamiféle sajátos jövőre készülnek. Így ír – nem erről, de ezzel kapcsolatban – Karel Madl: „Ha ma megrendeznék a világ